

ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ МОТИВАЦІЇ ДО ДІЯЛЬНОСТІ У НЕЗВИЧАЙНИХ УМОВАХ ТА УПРАВЛІННЯ НЕЮ

У статті проведено аналіз деяких психологічних підходів щодо підвищення ефективності функціонування особистості у несприятливих ситуаціях взаємодії із середовищем, запропоновано модель функціонування мотиваційної сфери особистості за несприятливих ситуацій, підхід щодо систематизації методик (методів) дослідження мотиваційних явищ, сформульовано завдання заходів впливу на мотивацію осіб, які здійснюють діяльність у незвичайних умовах.

Ключові слова: мотивація діяльності, діяльність у незвичайних умовах, управління мотивацією особистості.

В статье проведен анализ некоторых психологических подходов к повышению эффективности функционирования личности при неблагоприятных ситуациях взаимодействия со средой, предложена модель функционирования мотивационной сферы личности в неблагоприятных ситуациях, подход к систематизации методик (методов) исследования мотивационных явлений, сформулированы задачи мероприятий воздействия на мотивацию лиц осуществляющих деятельность в необычных условиях.

Ключевые слова: мотивация деятельности, деятельность в необычных условиях, управление мотивацией личности.

This article analyzes some of the psychological approaches to improve human functioning in adverse situations of interaction with the environment, proposed a model of the motivational sphere of personality in adverse situations, approach to the systematization of procedures (methods) to study the motivational phenomena, formulated the problem of pressure on the motivation of persons working in unusual circumstances.

Keywords: motivation activities, activity in unusual circumstances, management motivation of the personal.

Актуальність. Мотивація особистості є ключовим компонентом, який спонукає останню до різноманітних проявів активності у взаємодії із середовищем. Формування мотиваційної сфери особистості та підтримання її функціонування з метою забезпечення активності особистості у досягненні визначених цілей діяльності, за наявності негативного впливу чинників зовнішнього середовища, є одним із основних завдань навчання, виховання психологічної підготовки, психологічного супроводу діяльності та реабілітації фахівців, що здійснюють свою діяльність в незвичайних (особливих, екстремальних, надекстремальних) умовах.

Проведений, у попередніх публікаціях автора [1, 2, 3, 4], **аналіз психологічної літератури** показує, що на цей час є величезна кількість робіт, в яких розглядаються проблеми професійної мотивації людини, особливостей функціонування мотиваційної сфери та мотивації співробітників. Проте, відсутнє чітке уявлення про порядок застосування методів управління мотивацією в процесі впливу на особистість під час підготовки до діяльності у складних ситуаціях [5, 6], супроводження діяльності в особливих умовах [7, 8], реабілітації після інцидентів [7, 8]. Хоча практичні заходи, які пропонуються проводити для підвищення ефективності функціонування особистості у несприятливих ситуаціях і передбачають

зміни у структурі мотиваційної сфери особистості та характеристик її функціонування (мотивації особистості), проте вони носять фрагментарний характер, належним чином не плануються та проводяться без врахування особливостей функціонування мотиваційної сфери особистості а отже, за відсутності прогнозу наслідків її зміни. Такий обмежений підхід не дозволяє ефективно використовувати впливи на мотивацію особистості при підготовці до діяльності у несприятливих ситуаціях, супроводженні діяльності у незвичайних умовах та реабілітації по завершенню діяльності.

Мета статті: розглянути деякі особливості формування та функціонування мотивації до діяльності у незвичайних умовах та управління нею.

Виклад основного матеріалу.

У результаті аналізу досвіду дослідження та розв'язання проблеми підвищення ефективності функціонування особистості у несприятливих ситуаціях (погляди на місце та роль мотиваційної сфери та мотивації особистості до діяльності в незвичайних умовах) встановлено:

відсутність розмежування феноменів, що відображають спонукальні аспекти функціонування особистості у несприятливих ситуаціях, а саме: перебіг емоційно-вольових процесів та функціонування мотиваційної сфери осіб, які

здійснюють діяльність у незвичайних умовах;

відсутній опис особливостей функціонування мотиваційної сфери особистості в незвичайних умовах;

методики вивчення мотиваційних явищ (структури мотиваційної сфери особистості, мотивації до діяльності у незвичайних умовах, механізмів управління мотивацією особистості) застосовуються фрагментарно;

методи впливу на мотиваційну сферу особистості з метою формування мотивації до діяльності в незвичайних умовах не пов'язуються у єдину систему відповідно до (яка повинна мати) чітко визначених завдань.

При розмежуванні феноменів, що відображають спонукальні аспекти функціонування особистості у незвичайних умовах (перебіг емоційно-вольових процесів та функціонування мотиваційної сфери) слід враховувати, що поняття спонукання несе функціональний зміст – це те, що безпосередньо спрямовує активність суб'єкта на досягнення чи уникнення предмету який пов'язаний із задоволенням потреби. “Спонукання” розуміється як функція мотиву [2], волі, емоцій [9], установки.

Дослідження емоційних процесів [9] дозволяє описати внутрішні, процесуальні аспекти спонукання. Враховуючи, що “ситуація” [10] – це характер та диспозиція (розташування, місце, роль) зовнішніх чинників відносно (із врахуванням їх зв'язку) до внутрішніх чинників поведінки людини, психологічний аспект включення у ситуацію – це виклик у суб'єкта емоційного переживання до соціальних та предметних фрагментів навколишньої дійсності. Емоційний процес – особливий рід процесів регуляції, який актуалізується під впливом подій, що викликають зміни в стані організму чи у його відношеннях із зовнішнім середовищем (викликають зміну актуального стану рівноваги між суб'єктом та середовищем). Він включає три основних компоненти: перший – компонент емоційного збудження; другий – компонент пов'язаний з тим, яке значення має емоціогенна подія для суб'єкта (позитивне чи негативне), він визначає знак емоції; третій – предметний зміст емоції (носить ознаки процесу усвідомлення).

Дослідження функціонування мотиваційної сфери особистості [2] дозволяє описати процес відображення предмету задоволення потреби у свідомості людини, який забезпечує усвідомлене спонукання людини до діяльності або поведінки як об'єктивної необхідності.

Мотиваційна сфера особистості – це сукупність потреб, мотивів, цілей поведінки і діяльності. У цілому ця сфера є динамічною й змінюється в залежності від багатьох обставин. Проте, ядром мотиваційної сфери, її “стрижнем” виступають відносно стійкі й домінуючі мотиви (саме в них першочергово виявляється спрямованість особистості). Мотив – це відображення у свідомості людини предмету необхідного для задоволення актуальної (відносно даного мотиву) потреби.

Далі у статті буде розглядатися феномен функціонування мотиваційної сфери осіб, які здійснюють діяльність у незвичайних умовах.

Враховуючи, що ситуація, у якій перебувають військовики є ненормальною для функціонування особистості, а шляхи її вирішення можуть бути за межами наявного життєвого досвіду [7] автор статті повністю погоджується з А.Г. Караяни [11] у тому, що мотивація бойової діяльності складна й суперечлива. У ній широкі соціальні мотиви представлені у згорнутому вигляді та не завжди усвідомлюються військовослужбовцем. Це створює умови для розвитку внутрішньо-особистісного конфлікту.

Військовослужбовець зобов'язаний продовжувати виконувати поставлені завдання переборюючи супротив своїх природних потреб, нахилів та бажань, вроджених та набутих на протязі життя регуляторів поведінки (схема дій військовослужбовця у складній ситуації примусова, нормативно закріплена), за відсутності психологічної підтримки рідними та близькими (розрив соціальних зв'язків з найближчим соціальним оточенням). Він повинен діяти всупереч “мотивам самозбереження” (зберегти життя, фізичне та психічне здоров'я). Йому доводиться брати участь у насиллі над противником, знищенні матеріальних засобів тобто діяти всупереч “моральним установкам” (не зашкодь, не зроби боляче), бути свідком такого насилля.

На підставі вищевикладених поглядів а також аналізу поглядів на шляхи підвищення ефективності функціонування особистості у несприятливих ситуаціях, застосування моделей функціонування мотиваційної сфери особистості [2], управління мотивацією особистості [3], використання систематизованого погляду на особливості взаємодії чинників середовища та особистості у несприятливих ситуаціях [10] можна стверджувати, що у процесі впливу екстремальних чинників середовища

Питання психології

мотиваційна сфера особистості зазнає кардинальних змін (рис. 1). Можемо припустити, що зв'язки, які забезпечують

мотивацію у нормальних умовах руйнуються та заміщаються новими, що відповідають незвичайним умовам діяльності.

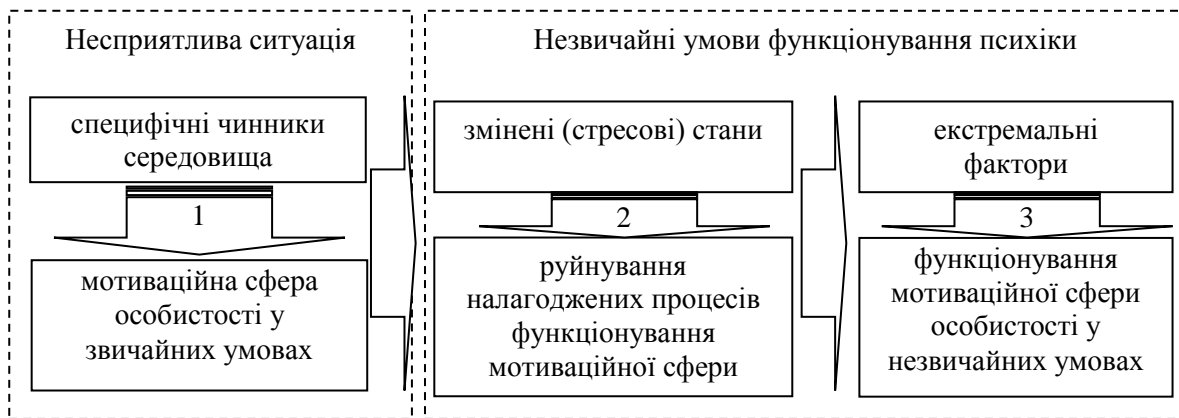

Рис.1 Модель функціонування мотиваційної сфери особистості за несприятливих ситуацій

Теоретичне моделювання процесів функціонування мотиваційної сфери особистості за несприятливих ситуацій дозволяє умовно виділити три етапи:

перший – несприятливі ситуації взаємодії чинників середовища та особистості, за рахунок впливу на особистість специфічних чинників середовища створюють незвичайні (особливі, екстремальні, надекстремальні) умови діяльності особистості у яких остання виявляє нормальні реакції на дію психотравмуючих чинників середовища – змінені (стресові) стани;

другий – змінені (стресові) стани руйнують налагоджені процеси функціонування мотиваційної сфери особистості та вимагають їх адаптації до діяльності в незвичайних умовах;

третій – незвичайні умови діяльності, за рахунок впливу екстремальних факторів зумовлюють функціонування механізмів мотивації в незвичайних умовах діяльності за “особливими правилами”, а саме: спрямування активності особистості на подолання впливу особистісних екстремальних факторів: відчуття небезпеки, невизначеності, відрази до насилля тощо; спрямування активності особистості на подолання впливу ситуаційних екстремальних факторів: відчуття дефіциту часу, збільшення темпу дій, складності інтелектуальних рішень тощо.

Можна припустити, що особливості функціонування мотиваційної сфери особистості у несприятливих ситуаціях вимагають зміни структури мотиваційної сфери особистості. Аналіз літературних джерел [5, с. 73] з позиції визначеного автором статті підходу [2, 3] дозволив теоретично виділити наступні елементи мотиваційної сфери особистості у несприятливих ситуаціях.

1. Потреби: вижити, зберегти фізичне та психічне здоров'я, у пізнанні перевірити власні можливості, самореалізації

2. Мотиви: страху, влади, азарту, отримання насолоди та задоволення

3. Цілі: підвищити самоповагу (вийти переможцем у складній ситуації, досягти впевненості у власних силах), підвищити власний статус (зміцнення власних позицій у колективі, суспільстві, проявити себе з позитивного боку), самозахист, захист чогось або когось особистісно значимого, нанесення поразки противнику, пошук варіантів, вибір та реалізація рішення.

У результаті проведеної роботи [3] автор статті вважає, що методики (методи) дослідження мотиваційних явищ доцільно систематизувати за групами:

методики (методи) вивчення структури мотиваційної сфери особистості. Ця група повинна забезпечувати вивчення структури мотиваційної сфери (потреб, мотивів, цілей) особистості, зв'язків між елементами структури, а саме:

визначення незадоволених (актуальних) потреб (зумовлюють активну, напружену діяльність особистості), задоволених потреб (постійно і легко задовольняються, значущість їх часто людиною недооцінюється, однак втрата одразу ж виявляє високу особистісну цінність), відстрочених потреб (для задоволення яких на даний час немає можливостей і вони не можуть викликати адекватної їм діяльності);

встановлення актуальних (які фактично спонукають до діяльності) та потенційних (які сформовані, але не виявляються в діяльності) мотивів;

встановлення віддаленості цілі від предмету задоволення потреби (відображає складність внутрішньої діяльності особистості).

Питання психології

Мотиваційну сферу людини доцільно досліджувати спираючись на методологію з використанням методів та методик психологічних досліджень. Особливу увагу слід звернути на аналіз предметного змісту мотивів (чого людина прагне?), що лежать в основі мотивації, він є найбільш істотною характеристикою спрямованості особистості та рівня її вихованості;

методики (методи) дослідження мотивації до діяльності у незвичайних умовах. Ця група повинна забезпечувати дослідження характеристик функціонування мотиваційної сфери особистості. *Мотивацію людини доцільно оцінювати* за показниками: розвиненість, гнучкість, сила. Розвиненість мотивації визначається за рівнем усвідомленості, структурованості (ступенем систематизації у свідомості суб'єкта (ієрархії) форм) спонук, стійкості мотивів, що лежать в основі мотивації. Гнучкість мотивації визначається ступенем різноманітності потреб, способів їх задоволення, мотивів, цілей людини. Кількісні значення перерахованих показників вказують на силу мотивації;

методики (методи) визначення результативності функціонування механізмів управління мотивацією особистості. Ця група повинна забезпечувати визначення ефективності застосування методів управління мотивацією особистості за показниками:

рівень врахування та використання особливостей мотиваційної сфери (мотивування чи стимулювання);

повнота використання "ресурсів" (адміністративних, економічних, соціально-психологічних);

доцільність спрямованості використання ресурсів (санкції, винагороди, депремювання);

ступінь залучення внутрішніх резервів працівників (делегування повноважень щодо впливу на кінцевий результат роботи: цільові, особистої зацікавленості, групової зацікавленості);

частота використання та новизна методів (традиційні, нетрадиційні).

Викладений у статті матеріал дозволяє сформулювати завдання (спрямованість) заходів впливу на мотиваційну сферу та мотивацію осіб, які здійснюють діяльність у незвичайних умовах.

1. Створення умов для формування мотивів та функціонування мотивації до діяльності у незвичайних умовах під час повсякденної діяльності та проведення спеціальних заходів, а саме:

нейтралізація упередженого ставлення до несприятливих ("екстремальних") ситуацій;

нормативно-правове забезпечення діяльності особистості у несприятливих ("екстремальних") ситуаціях;

гарантований соціальний захист осіб, які здійснюють діяльність у незвичайних умовах. *Важливо:* закони повинні виконуватись без нагадування та боротьби (перманентно). Надотримання даної умови призводить до ситуації коли: професіонал, зайнятий проблемами діяльності в особливих умовах не має змоги "вибивати" пільги, у результаті – мотивація до діяльності в особливих умовах = 0; "шмекер" слідкує за дотриманням своїх прав (він має все) проте, займатися справою у нього не вистачає часу, у результаті – мотивація до виконання службових обов'язків = 0;

гарантована морально-психологічна підтримка та соціальна допомога членам сімей осіб, які здійснюють діяльність у незвичайних умовах, та у разі отримання ними поранень або їх загибелі;

формування та підтримання сприятливої громадської думки, щодо необхідності виконання завдань у незвичайних умовах, висвітлення мужності та відваги осіб, які її здійснюють;

стимулювання розвитку професійної спрямованості особистості із використанням адміністративного, матеріального, соціально-психологічного типів "ресурсів".

2. Формування потреб (цілей), які забезпечили б мотивацію до діяльності в незвичайних умовах, а саме:

перевірити себе (зміцнити впевненість у собі);

саморозвитку (виховати у собі найкращі якості);

набути досвіду та професіоналізму (оволодіти своєю спеціальністю у повному обсязі);

набути статусу (бути причетним до соціально-значимої справи, потрібним товаришам).

3. Забезпечення використання потенціалу мотиваційної сфери у несприятливих ситуаціях, а саме:

створення передумов функціонування мотивації до діяльності в особливих умовах спрямованої на виконання професійних завдань (своєчасне вжиття заходів для повного та всебічного забезпечення діяльності);

адекватного морально-психологічного супроводження діяльності у складних ситуаціях (своєчасне та вичерпне інформаційне забезпечення діяльності, вчасне надання ефективної психологічної допомоги,

задоволення психофізіологічних, соціально-психологічних та культурних потреб а в разі неможливості їх задоволення, створення умов для спрацювання механізмів сублімації);

забезпечення досягнення успіху у складній ситуації та закріплення позитивного результату у психіці військовослужбовця.

ВИСНОВКИ

У статті розглянуто деякі особливості дослідження мотивації до діяльності у незвичайних умовах та управління нею, а саме:

уточнено та розгорнуто уявлення про те, що мотиваційна сфера осіб, які здійснюють діяльність у незвичайних умовах функціонує при наявності яскраво вираженої боротьби мотивів, що є підґрунтям для розвитку внутрішньоособистісного конфлікту щодо пріоритетів діяльності. Зроблено висновок про доцільність формування мотиваційної сфери особистості, яка б забезпечила, за дії екстремальних факторів, мотивацію особистості щодо досягнення поставлених цілей (вирішення службових завдань);

набули подальшого розвитку спроби описати елементи мотиваційної сфери особистості, які сприяють ефективній

діяльності у незвичайних умовах (дозволяють вирішувати службові завдання);

вперше здійснено спроби:

систематизувати методики (методи) дослідження мотиваційних явищ (методики (методи) вивчення структури мотиваційної сфери особистості; методики (методи) дослідження мотивації до діяльності у незвичайних умовах; методики (методи) визначення результативності функціонування механізмів управління мотивацією особистості);

сформулювати завдання заходів впливу на мотиваційну сферу та мотивацію осіб, які здійснюють діяльність у незвичайних умовах (створення умов для формування мотивів та функціонування мотивації до діяльності у незвичайних умовах під час повсякденної діяльності та проведення спеціальних заходів; формування потреб (цілей), які забезпечили б мотивацію до діяльності в незвичайних умовах; забезпечення використання потенціалу мотиваційної сфери у несприятливих ситуаціях).

У наступних публікаціях планується більш детально розглянути проблему класифікації та побудови технологій та систем управління мотивацією осіб, які здійснюють діяльність у незвичайних умовах.

Література:

1. Капосльоз Г. В. Еволюція уявлень про мотивацію професійної діяльності людини / Г. В. Капосльоз // Вісник Національної академії оборони України. Зб-к наук. праць. – К. : НУОУ, 2010. – Вип. 4 (17). – С. 144-151.
2. Капосльоз Г. В. Особливості функціонування мотиваційної сфери особистості та “управління мотивацією” суб’єкта / Г. В. Капосльоз // Вісник Національного університету оборони України. Зб-к наук. праць. – К. : НУОУ, 2011. – Вип. 1 (20). – С. 157-163.
3. Капосльоз Г. В. Психологічні аспекти управління мотивацією особистості з метою спонукання до праці / Г. В. Капосльоз // Збірник наукових статей Київського міжнародного університету й Інституту соціальної та політичної психології НАПН України. Серія : “Психологічні науки: проблеми і здобутки”. Випуск 2. – К. : КиМУ, 2011. – С. 105–120.
4. Капосльоз Г. В. Особливості впливу ціннісних орієнтацій студентів на сприйняття неоднозначних висловлювань щодо освіченості людини / Г. В. Капосльоз, О. А. Гирич // Актуальні проблеми психології. Том V: Психофізіологія. Психологія праці. Експериментальна психологія. Випуск 10 / За ред. Максименка С. Д. – К. : ІЦВ Держкомстату України, 2010. – С. 119–125.
5. Макаревич О. П. Психологія регуляції поведінки особистості у складних ситуаціях / О. П. Макаревич. – К. : Оріяни, 2001. – 224 с.
6. Голик М. М. Морально-психологічне забезпечення миротворчих операцій. Частина I: Навчально-методичний посібник / М. М. Голик, А. М. Романишин. – Львів: ЛІСВ, 2007. – 131 с.
7. Невмержицький В. М. Психологічне супроводження діяльності військовослужбовців миротворчих підрозділів: Методичні рекомендації / В. М. Невмержицький. – К. : Роса, 2007. – 86 с.
8. Капосльоз Г. В. Психологічні аспекти морально-психологічного забезпечення дій миротворчих підрозділів Збройних Сил України / Г. В. Капосльоз, О. Д. Розумний // Вісник Національного університету оборони України. Зб-к наук. праць. – К. : НУОУ, 2011. – Вип. 4 (23). – С. 130-135.
9. Капосльоз Г. В. Особливості вживання понять з метою диференціації класів емоційних явищ / Г. В. Капосльоз // Актуальні проблеми психології. Том V: Психофізіологія. Психологія праці. Експериментальна психологія. Випуск 9 / За ред. Максименка С. Д. – К. : ІЦВ Держкомстату України, 2009. – С. 120–134.
10. Капосльоз Г. В. Сучасні підходи до класифікації феноменів, які є результатом діяльності особистості у несприятливих ситуаціях / Г. В. Капосльоз // Вісник Національного університету оборони України. Зб-к наук. праць. – К. : НУОУ, 2011. – Вип. 3 (22). – С. 119-125.
11. Караяни А. Г. Психологические факторы экстремальности боевой деятельности // Психология экстремальных ситуаций / Под ред. В. В. Рубцова, С. Б. Малых. – М. : Психологический ин-т РАО, 2007. – С. 28-30.